

W INST EN VERLIES

DE STRIJD OM DE EUROPESE CULTURELE HOOFDSTAD 2018

De Stichting Leeuwarden 2018 heeft eind 2014 de Vlaming Lieven Bertels tot artistiek directeur benoemd. Hij moet het programma ontwikkelen waarmee de stad invulling zal geven aan haar verkiezing tot Culturele Hoofdstad van Europa 2018.

Leeuwarden werd in september 2013 door een panel (bestaande uit Europese en Nederlandse experts op het brede terrein van kunst en cultuur, media en grote evenementen) aangewezen als de Nederlandse stad met het beste voorstel voor het *European Capital of Culture*-programma. De Friese hoofdstad gaf hiermee vier Nederlandse steden het nakijken. Al in december 2012 kregen Utrecht en Den Haag in de eerste ronde van de “sollicitatieprocedure” te horen dat zij niet zouden worden uitgenodigd voor een tweede gesprek. Doordat deze beide steden in dit stadium uit de competitie verdwenen, kwam voor de eindselectie de focus te liggen op drie steden (en hun ommeland) buiten de Randstad: Maastricht (met de Euregio Maas-Rijn), Eindhoven (met het stedelijk-provinciale samenwerkingsverband Brabantstad) en Leeuwarden (met de provincie Friesland). Zij kregen een half jaar extra om hun plannen uit te werken. Uiteindelijk, op 6 september 2013, maakte het selectiepanel in een met Friezen, Limburgers en Brabanders volgepakte zaal van het Amsterdamse Felix Meritis-gebouw bekend welke stad naar het oordeel van de experts het beste plan voor de Europese Culturele Hoofdstadtitel had ingediend: Leeuwarden.

Kreten van vreugde bij de noordelingen, tranen van teleurstelling en woede bij hun zuidelijke landgenoten. Maastricht was in allerlei circuits vaak genoemd als de grote kanshebber, Eindhoven had erop gerekend dat het de selectiecommissie zou kunnen overtuigen door de grootste som geld op tafel te leggen. In de dagen na de bekend-

BRAM BUIJZE

is in 1951 geboren in Kamperland. Studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Doceerde Nederlands als vreemde taal aan de Volksuniversiteit en het Goethe Instituut in Amsterdam. Startte in 1983 de taalafdeling aan het Institut Néerlandais in Parijs. Werkte van 1988 tot 1998 als senior beleidsmedewerker Internationaal Cultuurbeleid bij de Ministeries van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Was van 1998 tot 2002 hoofd Pers en Cultuur van de Nederlandse Ambassade in Ottawa (Canada). Werkte van 2002 tot 2009 bij de Raad voor Cultuur als secretaris Internationaal Cultuurbeleid en Culturele Diversiteit. Bereidde mee de viering voor van 300 jaar Vrede van Utrecht, die in 2013 plaatsvond. Werkte nadien bij DutchCulture, waar hij zich o.m. bezighield met *Beste Buren - Vlaanderen-Nederland 2015: 20 jaar Cultureel Verdrag*. Werkt nu als zelfstandig adviseur internationale culturele samenwerking.

making kleurden ongeloof en verontwaardiging de commentaren in de lokale pers van Brabant en Limburg. Op een soms neerbuigende manier sprak men zijn verbazing uit over het feit dat een stad als Leeuwarden voor deze titel uitverkoren had kunnen worden. En voor hen die zich van meet af aan verzet hadden tegen de ambitie van hun stads- en provinciebesturen om in deze Europese culturele titel te investeren, was het moment gekomen voor de grote afrekening: Barbertje moest hangen. Met nieuwe gemeenteraadsverkiezingen in het verschiet was het makkelijk te voorspellen dat het verliezen van de titel inzet zou worden van de strijd om de kiezersgunst.

Maar wat houdt het Europese Culturele Hoofdstad-programma in? Was eigenlijk wel duidelijk wat er van meedingende steden werd verwacht? Waren de steden die naast de titel grepen ook echt de grote verliezers? Of was de titel Culturele Hoofdstad van Europa inwisselbaar voor elke ander groot evenement dat zou kunnen helpen om een aantal zaken in de stad te realiseren die tot internationale aandacht zouden leiden? Wat is er gebeurd met de plannen die zij in hun bidbook voor Culturele Hoofdstad 2018 hadden gepresenteerd? Een poging tot evaluatie van de Nederlandse uitkomst.

EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

Het programma *European Capital of Culture* ging van start in 1985 nadat de Griekse minister van Cultuur en actrice Melina Mercouri haar Europese collega's ervan had weten te overtuigen dat de Europese Gemeenschap, die vooral politiek en economisch van aard was, ook cultureel zichtbaar moest zijn. De rijkdom en diversiteit van de Europese cultuur zouden mooi tot uiting gebracht kunnen worden door jaarlijks

Vreugde bij de bekendmaking van Leeuwarden als winnaar van de competitie Culturele Hoofdstad 2018, Foto Ruben van Vliet / Leeuwarden-Fryslan Culturele Hoofdstad 2018.

een Europese stad de gelegenheid te bieden een uitstalling te maken van wat zij cultureel in huis heeft. Zo zouden Europeanen elkaar beter kunnen leren kennen. Van 1985 tot 1989 presenteerden zich achtereenvolgens Athene, Firenze, Amsterdam, Berlijn en Parijs als Europese Culturele Hoofdstad aan de wereld.

In de jaren die volgden, kreeg het programma een ander karakter, vooral onder invloed van de wijze waarop Glasgow in 1990 invulling gaf aan het programma: kunst en cultuur als katalysator voor transformatie van een stad die door het wegvallen van scheepvaart- en mijnindustrie in verval was geraakt. De stad maakte zich los uit de sombere economische neergang en herwon trots en zelfvertrouwen als tweede Schotse stad, naast Edinburgh. Het programma werd hier voor het eerst met succes gebruikt als instrument voor radicale en duurzame stadsontwikkeling, en het inspireerde andere steden, waaronder Rijsel in 2004, tot navolging. De programma's van latere Culturele Hoofdsteden bewogen zich op de lijn tussen deze twee uitersten: het tonen van de aanwezige culturele rijkdom tegenover een investering in de toekomst van de stad door kunst en cultuur als motor van dat proces in te zetten. Steden die serieus werk maakten van deze laatste benadering, hebben daarvan de vruchten geplukt.

Kort na de millenniumwisseling speelden bestuurders van enkele Nederlandse steden met de gedachte om hun stad te laten opnemen in de galerij van Europese

Culturele Hoofdsteden. Na Amsterdam (1987) en Rotterdam (2001) zou er ooit opnieuw een Nederlandse stad aan de beurt zijn. Maar inmiddels had de Europese Commissie een wijziging aangebracht in de procedure om de titel te verwerven. Lange tijd ging het als volgt: de Europese Commissie bepaalde welk land in welk jaar de Europese Culturele Hoofdstad leverde; de minister van Cultuur nodigde vervolgens een stad uit om een programma te maken waarmee ze het land zou representeren als Culturele Hoofdstad. Voortaan zou een land echter via een open procedure zijn ideale kandidaat kiezen. Zo ging elke stad met enige ambitie om zich internationaal in de kijker te werken, het Culturele Hoofdstad-programma beschouwen als een instrument voor citymarketing.

Volgens de criteria van het huidige Europese Culturele hoofdstad-programma onderscheidt een goede kandidatuur zich door een programma dat voortvloeit uit een visie op de langetermijntoewijding van de betreffende stad. Kunst en cultuur, aandacht voor Europa en grote betrokkenheid van de lokale bevolking bij het bedenken en vormgeven van de plannen, moeten in die ontwikkeling een prominente plaats hebben. Dat staat in de handleiding die de Europese Commissie opstelde voor steden die meedingen naar de titel.

Veel meer dan gebruikelijk krijgen in het Culturele Hoofdstad-programma kunstenaars een rol in de gedachtevorming over de toekomst van de stad. Het grootse plan waarmee een stad meedingt naar de Culturele Hoofdstad-titel, moet steunen op het fundament van een duurzame visie, op een strategie die standhoudt, ongeacht het verkrijgen van de titel. Het plan moet dus ook uitgevoerd kunnen worden als het extra geld dat de titel met zich meebrengt, er plots toch niet komt. Er moet kortom een plan B zijn.

Juist op dit punt bleken de meeste ingediende kandidaturen te kort te schieten: geen van de uitgeschakelde Nederlandse steden had een plan B voorbereid voor het geval men niet zou worden verkozen. Voor de steden Utrecht en Den Haag, die in de eerste ronde werden uitgeschakeld, zou men nog als een verontschuldiging kunnen aanvoeren dat serieus nadenken over een plan B pas aan de orde was wanneer men was overgegaan naar de tweede ronde. Maar waarschijnlijker is het dat het opstellen van een plan B niet past bij de gemoedsgesteldheid van mensen die zich juist volledig moeten concentreren op het binnenslepen van de titel. Een scenario ontwikkelen voor een doorstart bij het niet-verkrijgen van de titel, zou ondermijnd zijn geweest voor de energie en concentratie die nodig waren om zich als beste kandidaat te presenteren.

Dat men onvoldoende aandacht heeft gegeven aan de vraag hoe men niettemin een plan B zou hebben kunnen opstellen, bewijst ook dat er op dit punt weinig lering is getrokken uit de evaluaties van deze selectieprocedure in voorgaande jaren. Ook in andere Europese landen zijn er nauwelijks steden te vinden die hun plannen een succesvolle doorstart gegeven hebben nadat ze te horen hadden gekregen dat de titel niet voor hen bestemd was.

EUREGIONALE GEMEENSCHAP VOOR KULTUUR EN SAMENLEVING

Maar geen plan B betekent niet het einde van alles. Incidenteel worden alsnog ideeën uit een Culturele Hoofdstad-bidbook verder uitgewerkt of tot uitvoering gebracht. Het initiatief Maastricht 2018 krijgt een vervolg in de EGKS, de “Euregionale Gemeenschap voor Cultuur en Samenleving”: cultuur en samenleving als alternatief voor kolen en staal, Europa herontdekt. In deze nieuwe organisatie werken gemeenten, regio’s en provincies samen die eerder betrokken waren bij de kandidatuur van Maastricht voor Culturele Hoofdstad 2018. Op deze manier willen ze deze plannen uit hun bidbook alsnog uitvoeren: het inmiddels voorbije Karel De Grote-jaar 2014 (trekker: stad Aken), de nog tot 31 mei 2015 te bezichtigen tentoonstelling *Luik in het oog van de storm* over de Eerste Wereldoorlog (trekker: Provincie Luik), *M2015 - Het jaar van de mijnen* (Gemeente Heerlen), en *Creative City* in Kerkrade (gemeente Kerkrade en Provincie Nederlands Limburg). Maastricht zelf ontbreekt vooralsnog in de plannen van de EGKS.

Een ander plan uit het bidbook wordt momenteel door de organisatie Limburg Economic Development aangepakt: een webportaal voor Euregionale cultuur en toerisme ontwikkelen. Dat proces verloopt nog lastig, omdat alle potentiële deelnemers de neiging hebben de belangen van eigen stad en regio te laten prevaleren boven het belang van een gemeenschappelijk portaal. De provincie Limburg had de hoop door middel van de Culturele Hoofdstad-titel een samenwerking te kunnen afdwingen bij alle partijen die hiervoor nodig waren.

Utrecht kon zich vanaf het moment van de uitschakeling onmiddellijk concentreren op de viering van driehonderd jaar Vrede van Utrecht in 2013. Dit programma werd in de beleidsnota’s van de Gemeente Utrecht gepresenteerd als de eerste van een reeks evenementen waarmee Utrecht zijn ontwikkeling als stad van kennis en cultuur in het komende decennium wilde markeren. Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 zou daarin een volgend ijkpunt zijn. Die ambitie had tot doel om in een consistente lijn de stad van kennis en cultuur op een nog hoger plan te brengen. Volgens het Utrechtse gemeentebestuur wordt door het verlies van het Culturele Hoofdstad-concours aan die inzet niets afgedaan: “Utrecht blijft recht doen aan de kwalificaties *Stad van makers* en *Stad van kennis en cultuur*”, aldus een recente beleidsnota.¹ Het gemeentebestuur wordt regelmatig aan deze belofte herinnerd door een grote groep kunstenaars en andere creatievelingen die zich onder de naam Cartesius Museum verenigd hebben rond de ontwikkeling van een oud industriegebied tot creatieve broedplaats. De ontwikkeling van het Cartesius-terrein vormde de kern van het Utrechtse bidbook, maar sinds de uitschakeling staan de plannen op een laag pitje.

Net als in Limburg hebben ook in Utrecht ondernemers zich verenigd in een organisatie die zich, onder de titel “Utrecht MVO-stad 2018”, wil inzetten voor de uitvoering van een aantal activiteiten die waren bedacht voor het Culturele Hoofdstad-

programma. De kern daarbij is de maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemers (MVO: maatschappelijk verantwoord ondernemen). Zij richten zich op projecten waarbij een actieve rol van ondernemers in de Utrechtse wijken centraal staat.

Eindhoven en Den Haag lijken snel te zijn overgegaan tot de orde van de dag. Zoekopdrachten op het internet met als invoer “Eindhoven 2018” of “Den Haag 2018” gecombineerd met de woorden “doorstart”, “vervolg”, “follow-up”, “nalatenschap” leveren geen resultaten op waar-

in ook maar een spoor te vinden is van voortzetting van plannen die onderdeel uitmaakten van de Culturele Hoofdstad-ambitie. Daarmee is niet gezegd dat er niets is overgebleven van de plannen, maar er is klaarblijkelijk ook geen behoefte om ze nog te laten voortleven als uitloeijsel van de eerdere ambitie van de stad.

In Den Haag ging al gauw alle aandacht naar de voorgenomen bouw van het theater Spuiforum, dat de gemoederen in de stad nog steeds bezighoudt. En in Eindhoven werd het Culturele Hoofdstad-avontuur ook snel weggestopt: uiteindelijk was het plan om mee te dingen naar de Culturele Hoofdstad-titel oorspronkelijk ook niet in de stad zelf ontstaan, maar door de bestuurders van de provincie Noord-Brabant bij Eindhoven ondergebracht. Geen proces van onderop maar van bovenaf, zoals ook het Europese selectiepanel constateerde. Maar voor Eindhoven was het proces niet helemaal zinloos geweest, aldus de Eindhovense wethouder van Cultuur, meteen na de uitslag: “De titel hebben we niet binnengehaald, toch heeft onze kandidaatstelling wel degelijk al wat opgeleverd. Het is een katalysator voor onze cultuuragenda geweest en we hebben een fantastische samenwerking tussen de steden en de provincie gerealiseerd.” Soortgelijk commentaar viel ook in alle andere afgevalen steden te beluisteren.

GROOTSTE VERLIEZERS ZIJN BEWONERS

De steden aan wie de titel niet toekwam, zijn vooral in dit opzicht verliezers: ze leggen gemakkelijk de fout bij de ander, het liefst bij het selectiepanel, dat de plannen van de stad onvoldoende begrepen zou hebben. En ze zien misschien te weinig die andere oorzaak van hun verlies: het politieke opportunisme waarmee sommige bestuurders kozen voor deelname aan deze competitie. Zij hebben het programma Culturele Hoofdstad van Europa verkeerd getaxeerd, als ware het eerst en vooral een instrument

Lieven Bertels, artistiek directeur van Culturele Hoofdstad Leeuwarden in 2018, Foto Ruben van Vliet / Leeuwarden-Fryslan Culturele Hoofdstad 2018.

om de eigen stad en regio een prominentere plaats te geven op de wereldranglijst van aantrekkelijke steden.

Maar de grootste verliezers zijn misschien wel – buiten hun eigen wil – de bewoners, kunstenaars en andere creatieve geesten die even hebben gedacht dat er werkelijk iets zou gaan veranderen in de stad; dat er een voorname rol voor hen was weggelegd in het vormgeven van de toekomst van hun stad. Het was voor sommigen een wenkend perspectief in een periode die door de zware bezuinigingen in de cultuursector van dat moment vooral donker was. Zij moeten nu vaststellen dat veel van de grootse plannen blijkbaar geen duurzaam belang hadden voor de bestuurders; en dat het geld dat oorspronkelijk was gereserveerd voor een culturele transformatie van de stad, allang weer doorgesluisd is naar andere projecten waarmee het imago van de stad internationaal kan worden opgepoetst.

“MIENSKIP”

Ondertussen gaat Leeuwarden samen met de provincie Friesland op weg naar 2018. Het bidboek schept grote verwachtingen voor een programma dat onbekende aspecten van Nederland zal tonen, en dat onder Vlaamse leiding vooral door bewoners samen met kunstenaars en creatievelingen vorm zal krijgen.

Het overkoepelende thema *Mienskip* (gemeenschapsgevoel, solidariteit) biedt veel mogelijkheden om een breed programma te maken. Drie programmalijnen structureren het programmavoorstel zoals dat in het bidboek is beschreven: de relaties tussen stad en platteland worden verbeeld in het programma LAND. Friezen hebben een sterke verbondenheid met het land. Die cultuur en het belang daarvan voor de stad krijgen in het culturelehoofdstadprogramma veel aandacht. Het programma WATER vloeit voort uit het thema duurzaamheid van cultuur en natuur. Hierin is vooral aandacht voor de wijze waarop Friezen omgaan met de grote vraagstukken van natuur en cultuur waarvoor men zich nu en in de toekomst overal ter wereld gesteld ziet. En ten slotte staan culturele identiteit en diversiteit centraal in het programma HORIZON, dat de Friezen stimuleert om de ramen wijd open te gooien en de eigen identiteit te versterken door open te staan voor de verscheidenheid van wereld om hen heen.

Een kleine greep uit de concrete programmavoorstellen: een museum over taal en een opvoering in de Grote Kerk van Leeuwarden gedurende vier maanden van Dylan Thomas' *Under Milk Wood* in een vertaling van de Friese dichter Tsjèbbe Hettinga. In het project *Farm of the World* wonen kunstenaars uit de hele wereld op boerderijen en maken kunstwerken met de producten van de boer, komen er hangende tuinen in de stad en gaan Amerikaanse koeien in een onlinestripverhaal in Friesland op zoek naar hun oorsprong. In de grootste kassen van Friesland, in Sexbierum, wordt een theaterstuk opgevoerd over het leven van Poolse arbeiders in Friesland.

Campagnebeeld voor *Dancing in the Streets*, een van de geplande evenementen tijdens Leeuwarden 2018, Foto Ruben van Vliet / Leeuwarden-Fryslan Culturele Hoofdstad 2018.

En ten slotte zullen kunstenaars uit alle disciplines, afkomstige uit alle noordelijke landen, worden uitgenodigd voor hun verbeelding van Het Noorden in *Explore the North*. Al die plannen worden vanaf nu uitgewerkt. Sommige projecten beginnen ver voor 2018 en krijgen hun apotheose in *Ljouwert Kulturele Haadstêd 2018*.

Website van Leeuwarden-Friesland als culturele hoofdstad: www.2018.nl.

Noot

- 1 Gemeente Utrecht: *Open Ruimte Benut - Actualisering van de Cultuurvisie 2012-2022* - Open Ruimte, mei 2013.